

Mehdiyeva Mətanət Bahadır qızı¹²² PROFESSOR ZƏRİFƏ BUDAQOVA – 90

Azərbaycan dilçiliyinin tarixi ümumi şəkildə işlənmiş və dilçiliyimizin bu və ya digər görkəmli nümayəndəsinin elmi yaradıcılığı B.Çobanzadə, M.Şirəliyev, M.Hüseynzadə, Ə.Dəmirçizadə, Ə.Orucov, H.Mirzəyev istisna olmaqla, bu günümüzədək monoqrafik şəkildə araşdırılmamışdır. Əslində belə araşdırmalarsız dilçilik tarixinin, bu elm sahəsinin ayrı-ayrı problemlərinin tam və hərtərəfli tədqiqi mümkün deyil.

Dilçiliyimizin azman nümayəndələrinin elmi yaradıcılığını araşdırıb dilçilik tariximizdə qiymətini vermək milli filologiyamızın ən mühüm vəzifələrindəndir. Fikrimizcə, bu alimlər dilçilik tarixində elə izlər qoymuşlar ki, onların hər birinin elmi xidmətləri ayrıca tədqiqatın mövzusu olmalıdır. Xüsusilə nəzəri və tətbiqi dilçiliyin, demək olar ki, bütün sahələrində yorulmadan və məhsuldar şəkildə çalışmış bir çox dilçilərin, o cümlədən, prof. Zərifə Budaqovanın elmi irsinin, dilçilik görüşlərinin araşdırılması aktual məsələlərdəndir. Alimin vəfatından 30 ilə yaxın bir müddət keçməsinə baxmayaraq, onun yaradıcılığı elmi ictimaiyyət qarşısında kifayət qədər açılmamış, yalnız bir neçə məqalədə öz əksini tapmışdır. Odur ki dilçilik tarixində öz sözünü demiş, filologiya üzrə professor adını almış ilk qadın dilçimizin elmi yaradıcılığının öyrənilməsi və dəyərləndirilməsi vacib və zəruri işlərdəndir. AMEA-nın müxbir üzvü, filologiya elmlər doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Zərifə İsmayıl qızı Budaqovanın tanınmış dilçi-filoloq, elm təşkilatçısı, ictimai xadim kimi fəaliyyət dairəsi, mənalı həyatı olduqca zəngin, geniş, sonrakı nəsillər üçün örnək dəyərində olmuşdur. AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda şöbə müdiri, direktor müavini, nəhayət, direktor kimi elmi-ictimai fəaliyyətində həmişə fəal bir elm adamı, dilçiliyimizin ağbırçəyi kimi, Dissertasiya Şurasının sədri, Elmi Şuranın sədri, fundamental nəşrlərin, Azərbaycan dilinin qrammatikası çoxcildliyinin redaktoru və əsas müəlliflərindən biri kimi, həm də öz elmi monoqrafiya, dərslik və başqa kitabları ilə filologiyamıza başucalığı gətirmişdir. Zərifə Budaqovanın bu zəngin irsi Azərbaycan dilçiliyi üçün məxəzdir. Alim Azərbaycan dilçiliyində müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası sahəsinin yaradıcılarından, qrammatika sahəsinin aparıcı mütəxəssislərindən biri olmuşdur. Onun elmi tədqiqatları, əsasən, Azərbaycan dilinin morfoloqiyası, sintaksisi, üslubiyatı, dil əlaqələri, tətbiqi dilçilik məsələləri, xüsusən punktuasiya məsələlərini əhatə edir.

Z.Budaqova Səməd Vurğun xeyirxahlığını görən, onun qiymətini alan alimlərdən olmuşdur. Odur ki, özü də savadlı kadrlara daim kömək etmiş, onların bir dilçi alim kimi yetişməsində böyük rol oynamışdır.

Monoqrafiyalara, kollektiv elmi qrammatikalara redaktorluq və rəyçi kimi yüksək, məsuliyyətli vəzifələrin öhdəsindən bacarıqla gəlmişdir. Prof. Zərifə Budaqovanın qələminin məhsulu olan çoxsaylı elmi-publisistik məqalələrində müasir dilçiliyin aktual problemlərinə, elm və mədəniyyətimiz üçün ən önəmli olan mövzulara, məsələlərə geniş yer verilmiş, elmi-mənəvi dəyərləri yüksək peşəkarlıqla təhlildən keçirilmişdir.

Alimin Azərbaycan dilçilik elminə verdiyi töhfələr sırasında onun dilçiliyə gətirdiyi, yetişdirdiyi yüksək ixtisaslı dilçilər də durur. O, saysız-hesabsız aspirant, doktorant və dissertantlara elmi rəhbər, elmi məsləhətçi olmuş, dilçilik sahəsində müdafiə olunan dissertasiyalarda rəsmi opponent, rəyçi olmaqla, neçə-neçə gənc alimlərə elm vəsiqəsi – alimlik vəsiqəsi vermiş, xeyir-duasını əsirgəməmişdir. Bir çox elmi kadrların (40-dan artıq), habelə pedaqoqların hazırlanmasına rəvac vermişdir. Təkcə Bakı şəhərində deyil, həmçinin Azərbaycanın başqa şəhərlərində, digər türkdilli regionlarda da onun tələbələri, davamçıları çoxdur. Təbiidir ki, bütün bu yetirmələr öz sevimli müəllimini həmişə dərin hörmət və ehtiramla yad edirlər, onu unuturlar. Biz onların tam olmayan siyahısını vermək istərdik: prof. Şəfiqə Yusifli, prof. Nəbat Abdullayeva, prof. Qara İbrahim oğlu Məşədiyev, prof. Əsmət Həsənova, prof. Mirvari İsmayilova, prof. Sənubər Abdullayeva, prof. İbrahim Bayramov və fəlsəfə doktorları: Rəxşəndə İsrəfilova, İntizar Salehova, Gülnarə Rəhimova, Sevda Kazımova, Akif Miriyev, Ofelya Quliyeva, Rəsim Adilov, Təhminə Mehdiyeva, Əlikram Əsədov, İbrahim Hacıyev, Səriyyə Əsgərova, Mədət Bayramov, Zərifə Əliyeva, Aybəniz Mirzəyeva, İsmət Abdullayeva və s.

Professorun elmi yaradıcılığı, tərcümeyi-halı ilə tanışlığımız, onun dilçiliyimizin ən çətin, həll olunmamış, öyrənilməsinə böyük zərurət duyulan məsələlərinə həsr etdiyi monoqrafiya, kitab və dərsliklər, elmi məqalələri elmimizin inkişafı və yüksəlişi yolunda yorulmaz fəaliyyəti, gərgin əməyinin bəhrəsi kimi razılıq doğurur, bununla qürur duyulur. Onun bu şərəfli elmi bioqrafiyasını alimin yetirdiyi dilçi-müəllim kadrları daha da dolğunlaşdırır, tamamlayır.

Zərifə Budaqova 1953-cü ildə Moskvada Dilçilik İnstitutunun elmi şurasında “Azərbaycan dilində feilin tərz kateqoriyası” mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1963-cü ildə isə “Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, 1968-ci ildə ona “türk dilləri” ixtisası üzrə “professor” elmi adı verilmişdir. Z.Budaqova professor elmi adını almış ilk qadın

dilçimizdir.

“Zərifə Budaqovanın türkologiyanın aktual problemlərinə dair ümumittifaq və respublika nəşrlərində, habelə xaricdə 150-yə yaxın elmi əsəri çap olunub. Azərbaycan dilinin qrammatikasının bir çox mühüm nəzəri-elmi problemləri ilk dəfə Zərifə Budaqova tərəfindən tədqiq olunub. Feilin zaman və şəkilləri, mürəkkəb feillər, feilin tərz kateqoriyası kimi morfoloji kateqoriyalar, cümlə problemi ilə əlaqədar sintaktik məsələlər, nitq mədəniyyəti və üslubiyyətə dair problemlər, əlifba və orfoqrafiya məsələləri və s. onun tədqiqat obyektləridir” [1, s.21].

Professor Z.Budaqovanın redaktoru və əsas müəlliflərindən olduğu “Грамматика азербайджанского языка”, “Müasir Azərbaycan dilində söz birləşmələri”, “Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti”(oçerklər), “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”, “Müasir Azərbaycan dilinin semasiologiyası”, “Azərbaycan dilində durğu işarələri”, “Azərbaycan dilində orfoqrafiya qaydaları”, “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə” və s. kimi monoqrafiyalar dilçiliyimizdə ən qiymətli əsərlərdəndir.

Alimin bir sıra əsərləri tətbiqi-əməli xarakter daşıyır. Bunların sırasında acaqədəkə monoqrafiya və kitablar da daxil etmək olar: “Самоучитель: азербайджанского языка”, “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları”, “Azərbaycan dilində durğu işarələri” və s. Professorun nitq mədəniyyəti məsələlərinə həsr olunmuş bir sıra məqalələrini də buraya aid etmək olar.

“Zərifə Budaqovanın alimləri konkret bir problemin həlli ətrafında toplamaqda da gələcək təsəvvürə gəlməz istedad var idi. Əgər bu, belə olmasaydı, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına başucaləpə gətirmə Azərbaycan dilinin qrammatikasına əzəldliyi iştəq əzə gürə bilməzdi” [2, s.106-107].

Bəllidir ki, 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan partiya təkilatına rəhbər seçilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasına siyasi, iqtisadi, təsərrəfat və b. sahələrində oldupu kimi, mənəvi və mədəni quruculuq ielərində, bətn mənəvi dəyərlərə mənəsbətdə də, o cümlədən elm sahəsində də bütək dıncələr, irəliləyicilər yarandı və Azərbaycan dilçiliyi yeni inkicaf mərhələsinə qədəm qoydu. Heydər Əliyevin ana dilimizə olan məhəbbət və qayrəsə 1970-ci ildə bir qrup Azərbaycan dilçilərinə (Yusif Seyidov, Əliqəsət Abdullayev, Arəmali Həsənov) ilk Respublika Dıncət Məkatlarənən verilməsində üz əksini tapdı. Əhbəsiz ki, Zərifə Budaqovanın da bir zox əsərləri dıncət rəhbərinin bu qayrəsəndən sonra yarandı.

Z.Budaqova Azərbaycan dilçiliyinin ayrı-ayrı problemlərinin hərtərəfli tədqiqi ilə bağlı bir sıra məsələlərinin araşdırılmasında birincilərdən olmuşdur. Onun dəyərlə tədqiqatları Azərbaycan və türkoloji dilçiliyin tanınmış nümayəndələri tərəfindən öz yüksək qiymətini almışdır. Belə ki, məşhur türkoloqlardan professor Əthəm Rəhimoviç Tenişev, Məhərrəm Ergin, Sadəttin Buluc və Zeynəb Qorxmazın onun haqqında söylədikləri dəyərlə fikirlərin ümumi məzmunu belədir ki, prof. Zərifə Budaqova həmişə dilçilikdə öyrənilməsinə zərurət duyulan aktual tədqiqatlar aparmış, öz obyektiv və qəbul olunan sözlərini demişdir. Azərbaycan alimlərindən Məmmədəğa Şirəliyev, Ağamusa Axundov, Afad Qurbanov, Məmməd Qasimov, Mirəli Seyidov, İsmayıl Məmmədli, Buludxan Xəlilov və b. alimləri onun elmi yaradıcılığı haqqında obyektiv və ürəkəçən fikirlər söyləmişlər. Prof. İsmayıl Məmmədli onun barəsində belə fikirdədir: “Onun elmi əsərlərinin Azərbaycan dilçiliyinin inkışafına önəmli təsiri olmuşdur. Dilçi alimin monoqrafiya və elmi əsərlərindəki məsələlərin qoyuluşu öz genişliyi ilə, elmi mühakimələrinin dərinliyi və yüksək peşəkarlıq səviyyəsi ilə diqqəti çəkir. Zərifə Budaqovanın monoqrafiya, kitab, dərslik və başqa elmi əsərləri, onların haqqında yazılmış bir çox resenziya və rəylərdə özünün yüksək və layiqli qiymətini almış, Azərbaycan dilçiliyinin müvafiq sahələrində yeni-yeni araşdırmalara elmi stimul olmuş və gələcəkdə də olacaqdır” [2, s.107]. Bu fikirlər prof. Z.Budaqovanın dilçiliyimizin inkışafı üçün xidmətlərini nəzərimizdə əyani şəkildə canlandırır.

Prof. Buludxan Xəlilovun da böyük elm adamı haqqında söylədiyi fikirlər razılıq doğurur. O yazır: “Professor Zərifə Budaqova həmişə dövrü mətbuatın diqqət mərkəzində olub, dilçinin özü və tədqiqatları barəsində yüzlərlə məqalə çap edilib. Onun səmərəli elmi fəaliyyəti və elmi əsərlərinin əhəmiyyəti Azərbaycan qadınının müvəffəqiyyəti kimi qiymətləndirilib və təbliğ olunub” [3, s.5].

Alim haqqında Ə.Zeynalov, Ə.Mədətoğlu, M.Rəğbətoğlu, İ.Sarıyeva, G.Ağazadənin də yazıları diqqət çəkir.

2013-cü il 9 oktyabr tarixində Türkiyənin İstanbul Universitetində VIII Beynəlxalq Türkoloji Konqresdə 20 ölkənin 300-dən çox nümayəndəsinin qatıldığı tədbirdə Azərbaycan alimləri, o cümlədən, türkologiyada dilçilik sahəsində böyük xidmətləri olan Zərifə Budaqovaya həsr olunmuş seminar keçirilmişdir [4, s.8].

Ümumiyyətlə, Zərifə Budaqova ölkədən kənar da yetərinə tanınmış dilçilərimizdəndir. Alim yalnız Azərbaycanda deyil, keçmiş Sovetlər birliyi məkanında, habelə dünya miqyasında da tanınan, elmi xidmətləri yüksək qiymətləndirilən dilçi alim olmuşdur.

Alim 1983-1985-ci illərdə İstanbulda Beynəlxalq türkoloji konqresdə, Berlin şəhərində Beynəlxalq altayşünaslar konfransında (1984), Daşkənddə türkologiyanın nəzəri məsələlərinə aid Ümumdünya konqresində (1985) məruzələrlə çıxış etmişdir.

Z.Budaqovanın elmi yaradıcılığında, dilçiliyə dair əsərlərində Azərbaycan dilçiliyinin əksər

sahələri haqqında elmi-nəzəri görüşləri, dilimizin tətbiqi məsələlərinə dair mülahizələri genişliyi ilə yer alır. Görkəmli alim Azərbaycan dilçiliyində nitq mədəniyyəti kimi ən vacib və aktual bir sahənin sadədən mürəkkəbə, nəzəriyyədən praktikaya qədər, onun yazılı məsələləri ilə yanaşı, şifahi nitq üzrə ən ümdə cəhətlərinə də diqqət ayırmış, bütün incəliklərinə, dərinliklərinə təhlil süzgülündən keçirmişdir.

Zərifə Budaqova təkcə irihəcmli elmi əsərlər yazmaqla kifayətlənməmiş, onun saysız-hesabsız məqalələri də öz sanbalına görə həmişə diqqət çəkmişdir. Mətbuatda tez-tez dərc olunan publisistik məqalələr öz oxucularını dilçiliyin bütün sahələri haqqında maarifləndirməyə xidmət etmişdir. Onun “Kommunist”, “Azərbaycan müəllimi”, “Azərbaycan gəncləri”, “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Elm və həyat” və s. kimi qəzet və jurnallarda müxtəlif mövzulu məqalələri dərc olunub.

Zərifə Budaqova XX əsrin 50-ci illəri həm türkologiya, həm də Azərbaycan dilçiliyində qrammatika sahəsində elmin müasir tələblərinə uyğun olaraq formalaşmasında məktəb yaratmış alimlərdəndir.

Alim ana dilimizin tətbiqi məsələlərinə böyük önəm vermişdir. O, əlifba, orfoqrafiya, durğu işarələri məsələlərinə dilçiliyimizin aktual məsələləri səviyyəsində yanaşmış, Azərbaycan yazılı ədəbi dilinin ana xəttini təşkil edən sahələrdən hesab etmiş, öz tədqiqatlarında, xüsusən də monoqrafiya və çoxsaylı məqalələrində bu mövzuya xüsusi diqqət vermiş, dəyərli elmi qənaət və nəticələrə gəlmişdir. Alimin R.Rüstəmovla birgə tərtib etdiyi “Orfoqrafiya qaydaları”, “Azərbaycan dilində durğu işarələri”, 1977-ci ildə nəşr etdiyi “Azərbaycan dilində durğu işarələri” kitabı buna bariz nümunədir.

Alim nitq mədəniyyətinin ən aktual problemləri haqqında elmi-nəzəri və kütləvi mətbuat orqanlarında müntəzəm şəkildə çıxış etmişdir. Bu sahədə onun 15-dən çox məqaləsi nəşr olunmuşdur.

Zərifə Budaqova dilimizin morfolojiya problemlərinə də yaradıcılığında geniş yer vermişdir. Dilçilikdə uzun müddət ərzində feilin tərz kateqoriyası barədə müxtəlif fikirlər, mübahisələr olmuşdu. Z.Budaqova öz tədqiqatları ilə sübut etmişdir ki, feillərdə tərz kateqoriyası mövcuddur. Alimin namizədlik dissertasiyasının mövzusu da məhz feilin tərz kateqoriyası ilə bağlı olmuşdur.

Alimin feilin lüğəvi məna növləri, quruluşca növləri barədə də elmi-filoloji fikir və mülahizələri diqqət çəkir. Z.Budaqovanın bu elmi fikirləri özündən sonra gələn alimlər üçün mənbə olmuşdur.

Alim öz tədqiqatlarında sintaksis məsələlərinə də toxunmuşdur. Xüsusən də, sadə cümlə alimin yaradıcılığında mükəmməl şəkildə öz elmi izahını tapmışdır. “Azərbaycan ədəbi dilində sadə cümlə” kitabı bu sahədə yazılmış sanballı tədqiqatdır.

Ümumiləşdirilmiş şəkildə yaradıcılarından, qrammatika bəhsinin aparıcı mütəxəssislərindən biri olmuşdur. Azərbaycan dilinin morfolojiyası, sintaksisi, üslubiyyat, dil əlaqələri, tətbiqi dilçilik kimi məsələləri həmişə böyük alimin elmi maraq dairəsinin əsas problemləri sırasında olmuşdur. Professorun monoqrafiya, dərslik və başqa elmi əsərləri bunlar haqqında yazılmış bir çox resenziya və rəylərdə özünün yüksək və layiqli qiymətini almışdır. Əminlik ki, alimin elmi irsi Azərbaycan dilçiliyinin ən prioritet sahələrində yeni-yeni araşdırmalara elmi stimül olmuş və gələcəkdə də örnək olacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qurbanov A.M., İbrahimov B.M. Azərbaycan dilçiləri. Bakı: APl-nin nəşri, 1970, 135 s.
2. Məmmədli İ.O. Axtarışlar, yozumlar, anımlar. Bakı: Elm, 2006, 204 s.
3. Xəlilov B.Ə. Görkəmli dilçi-alim-türkoloq Z.Budaqova. “Xalq” qəz., Bakı, 2009, 15 noyabr, səh. 5
4. “Azərbaycan” qəzeti, 2013, 9 oktyabr, səh 8

Açar sözlər: Zərifə Budaqova, orfoqrafiya məsələləri, punktuasiya, nitq mədəniyyəti

Ключевые слова: Зарифа Будагова, задачи орфографии, пунктуация, культура речи

Keywords: Zarifa Budagova, orthography problems, punctuation, speech culture

РЕЗЮМЕ

ПРОФЕССОР ЗАРИФА БУДАГОВА - 90

Исследование научной деятельности представителей азербайджанского языковедения является самой важной обязанностью национальной филологии. Одним из таких языковедов является профессор Зарифа Будагова. Вклад, внесенный ученой, в азербайджанское языковедение незаменим. Ее научные произведения являются источниками ряда исследований, связанных с исследованием некоторых проблем нашего языка. В статье говорится о главных и важных вопросах научной деятельности языковеда, первой женщины, получившей звание профессора.

SUMMARY

PROFESSOR ZARIFA BUDAGOVA – 90

To research scientific works of great representatives of Azerbaijani linguistics is one of the main duties of our national philology. One of such linguists is professor Zarifa Budagova. Her role in Azerbaijani linguistics is indispensable. Her scientific works are source for researching several topics about various problems of our language. Detailed information about necessary topics regarding to scientific works of our first woman linguist who gained professor degree given in this article. deyə bilərik ki, prof. Zərifə Budaqova Azərbaycan dilçiliyində müasir Azərbaycan dili sahəsinin

Rayçi: prof. İ.O.Məmmədli